

в'їзду іммігрантів з нестабільних ісламських країн та планів побудови стіни на кордоні з Мексикою до перегляду програм медичного страхування.

Підтекст загострення політичної та соціокультурної напруженості становлять гострі суперечності в середовищі американської еліти. Вони вказують на посилення конфлікту між політичними і фінансовими колами, які отримали зиск від ліберальної глобалізації, та неонаціоналістами, які намагаються перешкоджати занепаду економіки США за допомогою протекціонізму і вважають ліберальний універсалізм згубним. У політичному сенсі президентство Д. Трампа слугує втіленням консервативної традиції. Спроби його адміністрації здійснити розворот управо, розпочавши системну ревізію внутрішньої та зовнішньої політики, наштовхнулися на спротив неоімперської універсалістської еліти, яка вдалася до інформаційної війни в ЗМІ та збурювала масові акції протесту за будь-якими резонансними приводами. Натомість звернення Д. Трампа до цінностей традиційної й антиелітарної Америки знайшли відгук у підприємців, які потерпали від конкуренції іноземних товарів, та збіднілого середнього класу, що зазнав зубожіння через кризу 2008 р. Проте й характер кампанії демократів проти Д. Трампа переконливо свідчить про кризу лівої ідеології, в якій новітній олігархічний неолібералізм витіснив конструктивні риси соціального реформаторства часів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона. Загальне загострення внутрішньополітичних суперечностей дозволяє очікувати, що невдовзі ситуація змусить політичні кола повернутися до дилеми часів президента Ф.Д. Рузвельта, який використав державне регулювання економіки для відновлення соціальної стабільності та більш рівномірного розподілу національного багатства. Відтак президентство Д. Трампа, яке уособлює руйнування міжелітного консенсусу, схоже усуває перешкоди для масштабної конкуренції між різними проектами економічного управління та суспільної організації, на тлі яких теперішні суперечки довкола національної пам'яті та історичної справедливості видаються менш важливими.

3.2. Трансформація політики пам'яті в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини та Індії)

В умовах усе більшого посилення впливу геополітичного середовища на внутрішню політику різних країн навіть ті суб'єкти міжнародного життя, які досі вирізнялися соціокультурною інертністю, вимушені шукати й випрацювати нові, адекватні сучасним умовам, форми власної ідентифікації і відповідні їм політики пам'яті. Проте практична експлікація глобалізаційних процесів у площину політики пам'яті в окремих країнах світу, а тим більше країнах неєвропейських, відображена фрагментарно й здебільшого в оглядових роботах радше публіцистичного, ніж наукового жанру. В українському науковому просторі роботи, що висвітлюють зазначену проблему, відсутні.

Туреччина та Індія розпочали розбудову своєї незалежної державності у ХХ ст., маючи тривалий історичний досвід проживання на своїх територіях

мультиетнічного і полірелігійного населення. Від початку становлення державності турецька та індійська практики реалізації політики пам'яті, що безпосередньо впливали з загальних векторів культурної політики кожної з країн, були кардинально відмінними.

Культурна політика Туреччини в цілому викликала чимало претензій. Лише у 2000-х рр. під впливом ЄС відбулися істотні зміни, позначені послабленням дискримінації в культурній сфері. Перегляд критеріїв політики пам'яті був не в останню чергу пов'язаний з поширенням явища «нового османізму», спричиненого потребами внутрішньої лібералізації та глобалізаційними впливами. Мотивація змін впливала з потреби подальшого посилення економічних зв'язків з глобалізованим світом та ствердження себе в колі інших держав як сильного рівноправного партнера з репутацією правової і демократичної держави.

Ідеологію неоосманізму здебільшого пов'язують із зовнішньополітичними амбіціями Туреччини – намірами перетворення її на потужну регіональну або й надрегіональну державу та переорієнтацією із західного вектора на країни колишнього османського простору. Однак таке розуміння видається певним спрощенням. По-перше, задекларовані в 1960 рр. євроінтеграційні прагнення Туреччини не суперечили засадам неоосманізму, оскільки ЄС для Туреччини – не просто Захід, а й фактичний «власник» її втраченого візантійського складника. По-друге, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. євроорієнтація Туреччини суттєво посилилася. Здійснені заходи з реформування країни мали своїм результатом визнання Туреччини кандидатом на вступ до ЄС (1999 р.) за умов дотримання законодавства про захист прав людини. Отже лібералізація внутрішнього життя була умовою реалізації євроінтеграційної спрямованості країни.

Проголошення в 1923 р. Турецької Республіки на руїнах Османської імперії поставило перед новою державою завдання формування політичної нації. Османська імперія ніколи не була національною державою (турки в ній у будь-яку добу не складали більше половини населення, а в деяких регіонах були очевидною меншиною) та являла собою, як і будь-яка імперія, багатоетнічний конгломерат, цілісність якого забезпечувалася імперською централізацією та відносно гнучкою політикою щодо етнічних та релігійних меншин. З підйомом національних рухів наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в умовах соціально-політичної нестабільності й занепаду країни, що посилювалися внаслідок Першої світової війни, політика Османської імперії щодо її різних меншин набула репресивного характеру: масового винищення зазнали курди, вірмени, асирійці, греки, що, зрештою, зіграло не останню роль у її розпаді.

За республіканського ладу політика формування єдиної нації набула уніфікаторського щодо етнокультурних громад характеру. Жорстка секуляризація, що проводилася кемалістами, була пов'язана з позбавленням будь-яких, у тому числі ісламських етнорелігійних груп, права на власну самобутність. Оттоманську спадщину, проголошену періодом відсталості і культурного занепаду, було витіснено з турецької національної пам'яті, а

місце сакрального минулого посіла історія республіки часів К. Ататюрка. Саме її герої, персонажі й події міфологізувалися, зазнавали комеморації в семіотичному просторі країни й відігравали конститутивну роль для побудови політики пам'яті.

Оскільки процеси лібералізації суспільного життя на початку XXI ст. не відповідали засадничим принципам кемалізму, на порядок денний було висунуто пошук іншого ідеологічного підґрунття. Ним стала нова політика пам'яті – переосмислення давньої історії Османської імперії та проголошення сучасної Туреччини її нащадком. З 2011 р. в країні на державному рівні святкується важлива подія в історії Османської імперії – день завоювання Стамбулу Мехметом II (29 травня 1453 р.). Повернуто історичну пам'ять про приклади толерантного ставлення до інших етносів імперії, такі як надання султаном Баязидом II притулку євреям, вигнаним з Іспанії згідно Альгамбрського едикту 1492 р. та видання указу султана Мехмета II Фатіха (середина XV ст.) про дарування автономії релігійним меншинам. А отже, притаманна колись імперії м'яка політика щодо меншин дозволяє використовувати історичну пам'ять як інструмент створення соціокультурного й ідеологічного ґрунту для розв'язання нинішніх наболілих проблем.

Поряд зі зверненням до Османської спадщини дедалі більше актуалізувався і її візантійський складник, адже на території Туреччини розташовані пам'ятки часів античності та Візантійської імперії. Це сприяло відновленню християнських та візантійських пам'яток, насамперед, як туристичних об'єктів. У країні було розпочато діалог з численними етнічними та релігійними меншинами.

Під час перебування при владі Партії справедливості та розвитку (з 2002 р.), парламент ухвалив 9 «гармонізаційних пакетів» та підтримав ґрунтовні судові реформи. Зняття обмежень на вивчення мов національних меншин декларувало право на отримання освіти рідною мовою. У 2004 р. в Туреччині було дозволено створення приватних каналів телерадіомовлення. Уряд погодився надати курдам програму національно-культурного розвитку, дозволив викладання курдською мовою та створення курдських ЗМІ. У 2013 р. було відкрито курдський телеканал. У 2011-2015 рр. виділялися урядові гранти на підтримку газет і журналів, що видавалися організаціями національних меншин.

У 2011 р. уряд Туреччини прийняв безпрецедентне рішення про повернення власності, конфіскованої у релігійних громадах, починаючи з 1936 р. Було скасовано закон 1974 р., за яким релігійним організаціям меншин заборонялося здобувати нову власність. Поряд з прискоренням ісламізації, ці рішення стали поштовхом до реконструкції старих і відкриття нових християнських храмів. Спостерігалось поживлення місцевих художніх традицій, відновлення культурних об'єктів та автохтонних топонімів.

Серед невирішених етнокультурних проблем найболючішим залишалось вірменське питання, пов'язане з вимогами вірменської спільноти добитися визнання Туреччиною геноциду вірмен 1915 р. З 2011 р. у вірменські гімназії

Стамбула було дозволено приймати дітей від змішаних турецько-вірменських шлюбів, які раніше могли вчитися виключно в турецьких школах. Попри часткове повернення топонімів та відновлення пам'яток архітектури, уряд Туреччини принципово відмовляється від визнання факту геноциду та гостро реагує на акти такого визнання з боку інших держав.

Процес демократизації, виразом якого стали реформи 2002-2015 рр., позначився на пом'якшенні етнополітики та регулювання у сфері релігії. У контексті наближення до стандартів ЄС ця тенденція могла б у перспективі призвести до зміцнення демократичних принципів етнокультурних відносин. Однак ситуація змінилася у зв'язку з придушенням спроби військового перевороту в липні 2016 р., що призвело до запровадження військового стану, масових арештів та згортання ліберальних свобод.

Як і Туреччина, Індія є державою поліетнічною та багатокультурною з елементами виразного світоглядного розмаїття. Від часу проголошення незалежності перед країною постала нагальна потреба формування державної ідентичності, спільної для численних територіальних громад, кожна з яких мала свою, віками й тисячоліттями сформовану і вельми відмінну від інших групову ідентичність. Розв'язання проблеми співіснування різних соціокультурних груп і формування їх спільної ідентичності як підґрунтя національної злагоди в країні було для Індії одним із найголовніших завдань державного будівництва. Інтеграція суспільства на засадах політичної нації мала створити передумови для перетворення країни на потужного світового актора. Виконання цього завдання потребувало застосування правового, політичного й культурного інструментарію, в тому числі й інструментів загальнодержавної політики історичної пам'яті як впливового засобу формування ідентичності.

Від самого початку правлячі кола Індії тяжіли до сприйняття національної історії як спільного минулого всіх етносів країни з урахуванням їх регіональної специфіки. Держава на конституційному рівні визнає правовий плюралізм та специфіку локальних громад. З моменту ухвалення Конституції Індії вона містить реєстр племен і каст, що користуються державною підтримкою та мають квоти у 22,5% місць у державних установах і навчальних закладах (15% – для зареєстрованих каст і 7,5% – для зареєстрованих племен). З початку 1970-х рр. місія для меншин резервується і в національному парламенті. Водночас політика держави націлена на захист універсальних принципів у галузі прав людини й залишає за собою право держави втручатись у внутрішні справи громад з метою викорінення обрядів і звичаїв, що суперечать дотриманню громадянських прав. Громадам країни гарантовано визнання їхнього звичаєвого права й практики життя, їхніх свят і святинь, поважне ставлення до семіотики їх простору та символічних для кожної громади постатей. Водночас такі практики мають узгоджуватись з дотриманням демократичних прав і свобод.

З перших кроків державної незалежності Індії на теоретичному рівні йшов пошук альтернативи панівним «ексклюзивним» комуналістським версіям націоналізму – гіндутві, що обстоює принцип формування

загальнодержавної індійської ідентичності на ґрунті культури й історії індуїстських громад (так званий культурний націоналізм), та мусульманській, що надає перевагу ісламському складнику в історії Індії. Компромісною до комуналістських версій ідентичності стала «інклюзивна» ідея надконфесійної нації.

Політика історичної пам'яті як інструмент впливу держави на забезпечення міжгромадської злагоди й порозуміння, проваджувана Індійським національним конгресом (ІНК) – найбільшою і найстарішою політичною силою, що перебувала при владі в країні більшу частину її незалежного існування, вирізнялася свідомим інтегруванням різних історичних періодів у загальнонаціональну пам'ять, наданням регіонам значної самостійності в підтримці їх культурної та історичної семіотики й символіки за співіснування з загальнодержавною. Однак опертя правових принципів на традиціоналістську основу й цілеспрямовано проваджувана політика формування загальнодержавної інтегральної історичної пам'яті не позбавила країну від загострення міжетнічних суперечностей. Зворотнім боком законодавчо забезпечуваного широкого залучення етнорелігійних та етнокультурних спільнот до загальнодержавного політичного життя стало збільшення можливостей перетворення взаємовиключних комуналістських концептів з притаманними ним контраверсійними історичними дискурсами на знаряддя політичної боротьби, що в 1990-2000 рр., вилилося в переростання міжрелігійної і міжетнічної боротьби у фізичне протистояння (аж до збройних зіткнень і поширення актів вандалізму).

Посилення міжетнічної та міжрелігійної напруги в житті країни, що було певним наслідком такої «регіональної і групової демократичності», сприяло втраті ІНК провідних позицій і посиленню позицій гіндутви в особі заснованої 1980 р. Бхаратія джаната парті (БДП). Після перемоги БДП на парламентських виборах 2014 р. її лідер Нарендра Моді обійняв місце прем'єр-міністра. У політиці історичної пам'яті намітився зсув до більш послідовного просування індуїстського складника індійської історії. На порядок денний було винесено ствердження визначальної ролі періоду XVII – початку XIX ст., коли на теренах сучасної Індії відбувалися успішні процеси індуїстського державотворення. Зазнають широкої коммеморації видатні історичні персонажі, діячі культури та науковці, діяльність яких пов'язана з державою Маратхі. У 2016 р. уряд запланував спорудження неподалік Мумбаї унікального за розмірами меморіального комплексу на честь засновника держави маратхів, національного героя Індії Шиваджі, іменем якого названо аеропорт Мумбаї. Коммеморація поширюється й на сферу буденного вжитку: широким попитом користуються декоративні статуєтки історичних персонажів періоду індуїстської державності, в обіг випускаються поштові марки з їх зображеннями. Водночас посилення індуїстської складової в проведенні політики пам'яті не тягне за собою утисків інших традицій. У загальних рисах державна політика Індії, як і раніше, спрямована на ствердження не виключно індуїстського, а передусім загальнодержавного націоналізму шляхом надання регіонам значних переваг у проведенні

політики пам'яті та збереженні регіональної символіки, що має стимулювати формування почуття єдності в різноманітності.

З метою врівноваження регіональної особистості загальнодержавними заходами запроваджуються нові форми ствердження спільної індійської ідентифікації. У 2010 р. започатковано загальнонаціональний Інтернет-проект «Індійська пам'ять» («Indian Memory Project») – онлайн-архів, метою якого є простежити історію Індії в особах і особистих спогадах з використанням архівних фото і текстів.

Загалом індійська модель політики пам'яті стверджує й розвиває початково закладену правову основу, побудовану на принципах етнокультурного плюралізму, хоча й дедалі більше посилює меморіальну складову титульного етносу. У політиці пам'яті як засобі національної консолідації застосовується апеляція як до героїчного складника минулого, так і до тих традицій і правових нормативів, які обґрунтовують можливості толерантного співіснування різних етносів. При цьому гнучкість і демократична складова політики пам'яті забезпечуються передусім правовим інструментарієм.

3.3. Історична пам'ять як складова забезпечення консолідації Саудівської Аравії та Єгипту в умовах сучасних трансформацій

В арабському світі Саудівська Аравія та Єгипет втілюють провідні суспільно-політичні моделі і тенденції історичного розвитку, які впливають на загальне спрямування політичних процесів у регіоні. Попри значні відмінності в історичній пам'яті обох країн є спільні риси, що стосуються зміцнення традиційних ідентичностей, сакралізації і політизації історичної міфології.

Основою політики історичної пам'яті у Королівстві Саудівська Аравія є широкомасштабна пропаганда винятковості країни як батьківщини зародження ісламської релігії. Тут розташовані найбільші мусульманські святині Мекка та Медіна, де відбувалось зародження умми та було сформовано викладене в Корані вчення ісламу. Ці постулати активно використовуються не лише для консолідації самого саудівського суспільства, яке за короткий історичний період пододало шлях від родоплемінного устрою до постіндустріального укладу, а й для захисту інтересів правлячої Саудівської династії.

У другій половині ХХ ст. влада намагалася підтримувати баланс між вимогами й викликами модернізації та традиційними цінностями таким чином, аби не виникла загроза існуванню олігархічного устрою. Однак в останні роки внаслідок культурного шоку, який здійснює на саудівське суспільство різнобічна модернізація, дотримання такого балансу стає все більш проблематичним.

Протягом останніх двох десятиліть у Саудівській Аравії відбувається поступовий зсув у політичній культурі та створенні нових інституцій, що роблять державу більш відкритою до інновацій. Логіка історичного поступу,